

ایرادات شیخ آقا بزرگ تهرانی به کشف الظنون سید حسن فاطمی

ذیلها

هر کدام از نویسندگان زیر بر کشف الظنون ذیل و تکمله ای نوشته اند:

سید حسین عباسی نهبانی حلبی (م ۱۰۹۶ ه.ق)، محمد عزتی افندی معروف به بوشنه زاده (م ۱۰۹۲ ه.ق)، نوعی افندی (م ۱۲۰۱ ه.ق)، احمد طاهر افندی معروف به حنفی زاده (م ۱۲۱۷ ه.ق)، محمد افندی الأرض رومی، عارف حکمت بک (م ۱۲۷۵ ه.ق)، اسماعیل باشا (م ۱۳۳۹ ه.ق)، اسماعیل صائب سنجر.

آثار دیگر نویسنده: میزان الحق فی اختیار الاحق، شرح فارسی بر کتاب فارسی هیأت، الخرائط، سلم الوصول الی طبقات الفحول، الفذلکه (در شرح حال ۱۵۰ تن از سلاطین)، تقویم التواریخ، جهان نما، تحفة الکبار فی أسفار البحار، تعلیقه بر تفسیر بیضاوی، تحفة الاخیار فی الحکم والامثال والاشعار من المحاضرات، المشیخه، المزارات، سفرنامه به سوریه، لبنان، مصر، عراق، ایران، ماوراء النهر، حجاز و...، دو دیوان شعر به فارسی و ترکی، و...!

شیخ آقا بزرگ تهرانی در الذریعة الی تصانیف الشیعه به مناسبت، یادآور اشکالاتی می شود که در هنگام تحقیق به آنها برخورد کرده است. لذا در سراسر ذریعه ایرادات فراوانی به چشم می خورد که در منابع گوناگون اعم از کتابشناسی ها و غیر

آنها وجود دارد.

از آنجا که پاره ای از ایرادات به منابع دیگر راه می یابند بر آن شدیم اشکالات مطرح توسط شیخ آقا بزرگ به کشف الظنون را گردآوری و در اختیار پژوهشگران قرار دهیم و نیز در صورتی که بار دیگر کشف الظنون تحقیق شود، این نوشتار می تواند سودمند افتد.

نگارنده تلاش کرده است تا محل تمام اشکالات را در کشف الظنون مشخص سازد و در مواردی که محل آنها مشخص نشده به این جهت است که محل اشکال نیافته است. در ضمن تحقیق، گاه

نکاتی را در خور اشاره دانستیم که با عنوان «یادآوری» خاطر نشان می کنیم. در پایان، چند اشکالی را که شیخ آقا بزرگ به ذیل کشف الظنون تألیف اسماعیل باشا (م ۱۳۳۹ ه.ق) نگاشته است می آوریم. ۱. در صفحه ۱۹۸ تاریخ فوت قاسم انوار سال ۸۷۳ ضبط شده است. قاضی در مجالس المؤمنین سال فوت او را ۸۳۷ نگاشته است که تاریخ دوم درست است؛ زیرا وی در عصر الغ بیگ از دنیا رفته و الغ بیگ در سال ۸۵۳ فوت شده است.

ذریعه، ج ۲، ص ۴۶۲

۲. در صفحه ۱۲۶۶ نویسنده الامالی

العراقیه محمود بن علی بن محمود حمصی معروف به تاج الرازی معرفی شده و پایان تألیف کتاب، سال ۷۳۵ ضبط شده است. در این نقل لغزشهای زیر به چشم می خورد:

الف- نام جد نویسنده - چنانچه

کشف الظنون عن أسرار أهل الكتب والفتون

للعلامة

المؤلف: المصطفى بن عبد الله القسطنطيني الرومي الحلبيني
التهذيب: الملا محمد بن عبد الجبار الحلبيني
تولد: ۱۰۱۷ - ۱۰۶۷

المجلد الأول

دارالکتب
۱۱۸۲ - ۱۰۱۲

کشف الظنون عن اسامی الکتب و الفتون نویسنده: مصطفی بن عبدالله شهرت: حاجی خلیفه و کاتب حلبی تولد: ۱۰۱۷ ه.ق، محل تولد: قسطنطنیه مذهب: حنفی، مشرب: اشراقی فوت: ۱۰۶۷ ه.ق، محل دفن: اسلامبول

شاگرد او ثبت کرده است - حسن است نه محمود.

ب- نویسنده به سدید الدین شهرت دارد.

ج- سال ۷۳۵ تاریخ کتابت است نه پایان تألیف. نویسنده در سال ۵۸۳ از دنیا رفته است. ذریعه، ج ۲، ص ۳۱۹

۳. در صفحه ۱۰۳۰ کتاب شرایط الاسلام در موضوع فقه معرفی شده است. کتابی به این نام از علمای شیعه سراغ نداریم. به گمان قوی این عنوان، تصحیف شرایع الاسلام تألیف محقق حلّی است. ذریعه، ج ۱۳، ص ۴۴

یادآوری:

در نسخه چاپی کشف الظنون که در اختیار داشتیم شرایع الاسلام ضبط شده است.

۴. در صفحه ۴۵۲ کتابهای مجمع البیان و جوامع الجامع به شیخ طوسی نسبت داده شده. روشن است که نویسنده این دو اثر، مرحوم طبرسی است. ذریعه، ج ۴، ص ۲۸۰

یادآوری:

در همین صفحه تاریخ فوت شیخ طوسی سال ۴۶۰ ضبط شده و دو سطر بعد می نگارد: وی در سال ۵۴۲ تألیف جوامع الجامع را آغاز کرد.

۵. در صفحه ۱۲۸ نویسنده اعیان الفرس ابوالفرج علی بن حمزه اصفهانی معرفی شده. در حالی که علی بن حسین درست است. تصحیف از ناسخ است. ذریعه، ج ۲، ص ۲۴۹

۶. در صفحه ۶۲۲ کتاب جهان رمل تألیف عبدالله حسینی بلیانی معرفی شده. حال آن که «جهات» صحیح است. چنانچه محتوای آن در یک مقدمه و خاتمه و شش جهت تنظیم شده است. ذریعه، ج ۵، ص ۲۹۵

۷. در کشف الظنون نویسنده شرح الاسماء الحسنی شیخ بهاء الدین (م ۶۷۲ هـ.ق) شناسانده شده که آغاز آن چنین است: «الحمد لله الذي تفرّد في ذاته بالعلو والغناء» اما نویسنده در خطبه کتاب، خود را محمد بن بهاء الدین معرفی می کند.

ذریعه، ج ۱۳، ص ۸۹

یادآوری:

در کشف الظنون، صفحه ۱۰۳۴ نویسنده کتاب مذکور محیی الدین محمد بن بهاء الدین (م ۹۵۳ هـ.ق) معرفی شده که آغاز آن، همانند کتاب فوق است.

۸. در صفحه ۱۴۳۱ در ثبت تاریخ فوت ابو عمر محمد بن عبدالواحد نویسنده کتاب الشوری اشتباه شده. وی در سال ۳۴۵ ذریعه، ج ۱۴، ص ۲۴۶ از دنیا رفته است.

یادآوری:

در کشف الظنون ابتدا در پراکنش سال فوت نویسنده ۲۹۱ نوشته شده سپس در گیومه ۳۴۵ ضبط شده است.

۹. در صفحه ۶۰۰ کتاب الجمع و التنبیه تألیف یحیی بن زیاد فراء شناسانده شده است. ظاهراً «تنبیه» تصحیف «تثنیه» است. در فهرست ابن ندیم و معجم الادباء و کتابهای دیگر الجمع و التنبیه ضبط گردیده است. ذریعه، ج ۵، ص ۱۳۳ و ۱۳۴

یادآوری:

در کشف الظنون چاپ بیروت ضبط آن الجمع و التثنیه است.

۱۰. حاجی خلیفه تاریخ فوت سید حسین خلخالی صاحب حاشیه بر تفسیر بیضاوی را مختلف نقل می کند. در یک جا ۱۰۲۴ و در جای دیگر ۱۰۳۰ و گاه به نقل از خلاصه الاثر سال ۱۰۱۴ نقل می کند. ذریعه، ج ۶، ص ۴۱

۱۱. در صفحه ۲۷۷ نام کامل نویسنده تاریخ ابن بطریق ذکر نشده. ظاهراً نام نویسنده چنین است: شمس الدین یحیی بن حسن بن حسین بن علی بن محمد بن بطریق اسدی حلّی (م ۶۰۰ هـ.ق). ذریعه، ج ۳، ص ۲۲۲

۱۲. در صفحه ۱۰۲۲ آمده است که ابراهیم بن حسام کرمیانی تائیه ای مانند تائیه جبستری دارد.

«کرمیانی» تصحیف «کرمانی» و نیز «جبستری» تصحیف «شبستری» است. ذریعه، ج ۳، ص ۲۰۲

۱۳. در صفحه ۲۳۸ کتاب البرء الاثم از جمله آثار ابن سینا خواننده شده. نام درست کتاب، البرء و الاثم است. چنانچه شاگرد او عبدالواحد جوزجانی از آن این گونه نام می برد.

ذریعه، ج ۳، ص ۸۳ و ۸۵

۱۴. حاجی خلیفه نویسنده حاشیه بر تحریر القواعد المنطقیه را عماد بن محمد بن یحیی می شناساند. گویا این نام، تصحیف عماد الدین محمد بن یحیی است. ذریعه، ج ۶، ص ۷۴

۱۵. در صفحه ۱۲۴۰ کتاب فتور زمان الصدور و صدور زمان الفتور تألیف انوشیروان بن خالد معرفی شده است. ظاهراً نام درست کتاب نفثة المصدور است و عنوان فوق، موضوع آن می باشد.

ذریعه، ج ۱۵، ص ۳۱

یادآوری:

شیخ آقا بزرگ در ذریعه، ج ۱۵، ص ۳۱ و ج ۲۴، ص ۲۴۴ با توجه به منابع متعدد، نویسنده را انوشیروان بن محمد بن خالد معرفی می کند.

۱۶. در صفحه ۴۱۰ کتاب تشوق نامه ایلخانی تألیف خواجه

نصیرالدین طوسی معرفی شده که «تنسوق» صحیح است. چنانچه در برهان قاطع و نزهة القلوب و دو نسخه خطی «تنسوق» ضبط شده است. «تنسوق» به معنای شیء نفیس و کمیاب است.

ذریعه، ج ۴، ص ۴۵۸

۱۷. حاجی خلیفه کتاب عرائس المجالس تألیف ابوعبدالله محمد بن احمد را به صورت غرائب المجالس ضبط کرده که گمان می رود اشتباه باشد.

ذریعه، ج ۵، ص ۲۴۳

یادآوری:

در حرف غین در کشف الظنون چنین عنوانی نیامده است. در صفحه ۱۱۳۱ به صورت عرائس المجالس ذکر شده است.

۱۸. در صفحه ۱۱۶۸ ذیل عمدة الطالب تألیف احمد بن علی بن حسین... بن عنبه حسنی آمده که این کتاب را شهاب احمد بن حسین بن عنبه حسنی خلاصه کرده است. حاجی خلیفه گمان

برده که خلاصه کننده، غیر از نویسنده عمدة الطالب است؛ حال آن که نویسنده و خلاصه کننده یک نفر است.

ذریعه، ج ۱۵، ص ۳۳۸ و ۳۳۹

۱۹. در صفحه ۴۹۹ می خوانیم:

«تنقیح البلاغة لمحمد بن احمد العمري المتوفى سنة ثلاث وعشرين واربعمائة.»

«العمري» تصحیف «العمیدی» و نیز «عشرین»

تصحیف «ثلاثین» است. ذریعه، ج ۴، ص ۴۶۲

۲۰. حاجی خلیفه تاریخ تدوین مصائب النواصب تألیف

قاضی نورالله شوشتری را سال ۹۹۵ ضبط کرده است؛ یعنی سال مرگ میرمخدوم نویسنده نواقض الروافض که مصائب النواصب در رد آن است.

چنین نقلی اشتباه است. زیرا میرابوالفتح فرزند میرمخدوم در سال ۹۷۶ فوت شده و بعید است که مرگ میرمخدوم در سال ۹۹۵ (۱۹ سال بعد) باشد.

۲۱. در صفحه ۶۸۸ کتاب حلال مطرز و منتخب آن که هر دو از شرف الدین علی یزدی است معرفی شده. آغاز حلال مطرز این گونه نقل شده: «بعد از حمل و ثنای دانایی» در واقع این عبارت، آغاز منتخب آن است. حلال مطرز این گونه آغاز می شود: «بعد از تیمن و اعتصام بذکر خجسته فرجام.»

۲۲. در صفحه ۱۸۷۰ کتاب منهج الاستقامة فی اثبات الامامة تألیف علامه حلی معرفی شده است. نام درست کتاب، منهج الکرامة است. چنانچه نویسنده در دیباچه تصریح می کند.

ذریعه، ج ۲۳، ص ۱۵۶

۲۳. در صفحه ۲۰۴۵ نام نویسنده الهفوات البادرة فرش النعمة ابوالحسن محمد ضبط شده. ظاهراً «غرس النعمة» درست است.

ذریعه، ج ۲۵، ص ۲۳۸

یادآوری:

در کشف الظنون چاپ بیروت «غرس» ضبط شده است. ۲۴. در صفحه ۹۸۹ کتاب السر المصون فی شرح رساله بیون معرفی شده. ظاهراً السر المکتون صحیح است. چنانچه صاحب مرآت البلدان این گونه ضبط کرده است.

ذریعه، ج ۱۲، ص ۱۶۹ و ۱۷۰

۲۵. در صفحه ۹۹۰ سعادت نامه به ناصرالدین خسرو اصفهانی، متوفای ۷۳۱ نسبت داده شده. ظاهراً مراد، غیر از ناصر خسرو علوی، متوفای ۴۸۱ باشد که اشتباه است.

ذریعه، ج ۱۲، ص ۱۸۱

یادآوری:

در کشف الظنون چاپ بیروت نویسنده سعادت نامه، ناصر خسرو اصفهانی معرفی شده و سال فوت او ۴۳۱ است.

۲۶. در لطائف الظرائف آمده است که رصد در زیج کوشیار مربوط به سال ۴۵۹ است. و صاحب کشف الظنون از آن پیروی کرده است. شاید این تاریخ اشتباه باشد. زیرا خطیب (م ۴۶۳ ه.ق) به واسطه سه تن از مشایخ خود از او روایت می کند.

بنابراین باید وفات او اوایل قرن پنجم باشد و رصد او نیز باید با فاصله زیاد قبل از ۴۵۹ باشد.

۲۷. در صفحه ۲۹۶ به اشتباه تاریخ فوت ابوالعباس جعفر بن محمد سال ۴۰۲ ضبط شده. حال آن که وی در سال ۴۳۲ فوت شده است.

ذریعه، ج ۳، ص ۲۵۹

۲۸. در صفحه ۳۸۴ نویسنده تذکرة الاحباب کمال الدین حسن فارسی معرفی شده. اما چنانچه در فهرست کتابخانه ای در مصر آمده، نام صحیح نویسنده نظام الدین عبدالعلی بیرجندی است.

ذریعه، ج ۴، ص ۲۴

۲۹. در صفحه ۴۲۴ کتاب التعلیل باجاله الوهم تألیف ابوریحان بیرونی معرفی گردیده. اما یا قوت در معجم الادباء از آن به التعلل باحالة الوهم یاد می کند. ظاهراً «التعلل» به معنای تشاغل درست است.

ذریعه، ج ۴، ص ۲۲۱

۳۰. در صفحه ۲۴۶ پایان تألیف البصائر تألیف ظهیرالدین محمد نیشابوری سال ۵۷۷ ذکر شده است. با توجه به این که

نویسنده در کهولت سن از سوی بهرام شاه غزنوی، متوفای ۵۴۷ هـ.ق پیامی را برای سلطان سنجر سلجوقی برده است، ظاهراً زمان تألیف کتاب به پیش از رساندن پیام باز می‌گردد. بنابراین ۵۷۷ سال کتابت نسخه است نه پایان تألیف. ذریعه، ج ۴، ص ۲۶۴

۳۱. حاجی خلیفه حاشیه کمال الدین حسین اردبیلی (م ۹۵۰ هـ.ق) بر شرح جدید تجرید را اولین حاشیه بر آن دانسته است؛ در حالی که پیش از او محقق دوانی (م ۹۰۷ هـ.ق) و صدرالدین (م ۹۰۳ هـ.ق) بر شرح جدید تجرید حاشیه زده‌اند. ذریعه، ج ۶، ص ۱۱۴

نسبت داده شده. اما نویسنده آن اثیرالدین است که در پایان کتاب هدایه خود به آن ارجاع داده است. ذریعه، ج ۷، ص ۷۷

۳۵. در صفحه ۷۳۶ تاریخ فوت تقی الدین محمد بن معروف صاحب الدر النظیم فی تسهیل التقویم سال ۹۹۳ نوشته شده است.

این نویسنده، کتاب دیگری به نام حل التقویم دارد که کتابت آن به سال ۹۱۷ باز می‌گردد. بنابراین تألیف آن پیش از ۹۱۷ است. از مقایسه این تاریخ با ۹۹۳ به دست می‌آید که سال ۹۹۳ تاریخ کتابت الدر النظیم است نه سال فوت نویسنده.

ذریعه، ج ۷، ص ۶۷ و ج ۸، ص ۸۲

۳۶. در کشف الظنون سال فوت ابوالحسن طاهر بن عرب ۷۸۶ ضبط شده. ظاهراً این عدد تصحیف ۸۸۶ است؛ زیرا وی شاگرد محمد بن محمد جزری (م ۸۸۳ هـ.ق) است.

ذریعه، ج ۹، ص ۲۲۰

۳۷. در صفحه ۴۲ کتاب الآداب الحمیده به محمد بن جریر طبری (م ۳۱۰ هـ.ق) نسبت داده شده. وی صاحب تاریخ و تفسیر و از علمای اهل سنت است. در واقع نویسنده الآداب الحمیده محمد بن جریر طبری از علمای امامیه است. دانشمندان زیر مطالبی را از این کتاب نقل کرده‌اند:

تنوخی در الفرج بعد الشدة، شهید اول در مجموعه‌اش، علامه مجلسی در اواخر مفاتیح الغیب، کفعمی در المصباح. ذریعه، ج ۱، ص ۱۸

۳۸. در فهرست کتابخانه آستان قدس رضوی نویسنده اثبات الواجب تعالی، تبریزی معرفی شده و تاریخ پایان تألیف آن سال ۹۷۰ ضبط شده است. حال آن که نام نویسنده محمود بن محمد نیریزی است و پایان تألیف سال ۹۲۱ و ماده تاریخ پایان تألیف «اثبات واجبه» می‌باشد.

منشأ اشتباه فهرست کتابخانه، کشف الظنون است. ذریعه، ج ۱، ص ۱۰۹ و ج ۱۳، ص ۵۹

یادآوری:

در کشف الظنون، صفحه ۸۴۲ به پایان تألیف کتاب اشاره نشده است و تنها «نیریزی» به صورت «تبریزی» نوشته شده.

۳۲. در صفحه ۱۱۷۰ می‌خوانیم: «عمدة فی النحولابی نزار ملک الرافضة و النحاة حسن بن صافی بردون التركي.»

جای تعجب است که صاحب کشف الظنون در غیر از این مورد در جای دیگر وصف «ملک الرافضة» و «ابن بردون ترکی» را ذکر نمی‌کند. در منابع دیگر، برای این نویسنده - که به شافعی شهرت دارد - چنین وصفی ذکر نشده است؛ مانند: معجم الادیاء و وفيات الاعیان و مرآة الجنان و الشذرات...

به خاطر نقل حاجی خلیفه، مرحوم صدر نیز در تأسیس الشیعه و الشیعة و فنون الاسلام او را از علمای شیعه

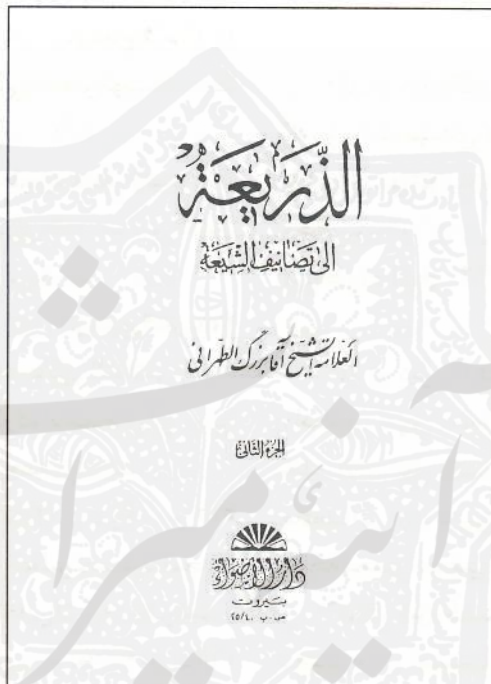
شمرده است. مسؤولیت این مطلب بر صاحب کشف الظنون است. ذریعه، ج ۶، ص ۲۳۳

یادآوری:

در کشف الظنون چاپ بیروت کلمه «الرافضة» نیست. بلکه «ملک النحاة» ذکر شده. همچنین «بردون ترکی» در پرانتز است. شاید منشأ اشکال شیخ آقا بزرگ، ایراد در استنساخ کشف الظنون است.

۳۳. در صفحه ۶۵۰ حرز منسوب به حضرت امیر المؤمنین (ع) معرفی شده که این گونه آغاز می‌شود: «اللهم یا من دلح لسان الصبح». مراد نویسنده، دعای صباح منسوب به امام علی (ع) است. ظاهراً منشأ اشتباه، غلط چاپی است. ذریعه، ج ۶، ص ۳۹۳

۳۴. در صفحه ۹۵۰ کتاب زبدة الاسرار به محمد بن شریف

۳۹. در صفحه ۱۲۳۹ نویسنده فتوح اعثم محمد بن علی معروف به اعثم معرفی شده است. ظاهراً نام درست نویسنده - چنانچه یاقوت ذکر کرده - چنین است: ابومحمد احمد بن اعثم. ذریعه، ج ۱۶، ص ۱۱۹

۴۰. در صفحه ۲۲۴ احمد بن یحیی - نویسنده البحر الزاخر - از رجال قرن دهم خوانده شده. در حالی که تاریخ فوت او ۸۴۰ است. ذریعه، ج ۱، ص ۵۵۳

۴۱. در صفحه ۱۰۴ کتاب اشعار الخوارزمی تألیف محمد بن احمد بصری معرفی شده. شاید این عنوان، تصحیف اشعار الجواری است که یاقوت از آن نام برده یا تصحیف اشعار الحراب که ابن ندیم از آن یاد می کند. ذریعه، ج ۲، ص ۱۰۸

۴۲. در صفحه ۱۸۶۵ تاریخ فوت قاضی سنجان نویسنده منظر الابصار سال ۸۴۱ نوشته شده است. وی از فرزندان شاه سنجان است و منظومه منظر الابصار را به امر میرعلی شیر سروده و مثنوی دیگری را برای شاه اسماعیل صفوی سروده است و تاریخ صحیح فوت او ۹۴۱ می باشد. ذریعه، ج ۹، ص ۴۷۲

۴۳. در صفحه ۱۵۹۱ می خوانیم که مجالس النفاثس را شاه محمد بن مبارک قزوینی به ترکی ترجمه کرده است. حال آن که این کتاب در اصل، ترکی بوده و اوبه فارسی ترجمه کرده است. ذریعه، ج ۹، ص ۱۰۰۲ و ج ۱۹، ص ۳۷۲

۴۴. در صفحه ۱۰۴۵ شرف نامه به ابوالبرکات عبدالمجید ملتانی نسبت داده شده است. در حالی که این اثر از فاروقی است. ذریعه، ج ۹، ص ۱۱۱۵

۴۵. در صفحه ۱۲۹۶ نویسنده الفوائد البهائیه عمادالدین عبدالله بن محمد حوام معرفی شده؛ لیکن در کتابخانه آستان قدس رضوی نسخه کاملی از آن وجود دارد که نویسنده آن عبدالله بن محمد بن عبدالرزاق است. ذریعه، ج ۲، ص ۷ و ج ۱۶، ص ۳۲۷

یادآوری:
ظاهراً میان نام نویسنده نسخه موجود در آستان قدس و نامی که در کشف الظنون آمده تنافی وجود ندارد.

۴۶. در صفحه ۹۳۷ ساقی نامه به خواجه نصیرالدین طوسی نسبت داده شده که درست نیست. شاید اشعاری از او در مجموعه ای گردآوری شده و آن را ساقی نامه نامیده اند. ذریعه، ج ۱۹، ص ۱۱۹۹

۴۷. حاجی خلیفه تاریخ فوت ابن کمونه صاحب اللمعة الجویینیه را سال ۶۷۶ ضبط کرده است. وی کتاب مذکور را در سال

۶۷۹ به پایان رسانده است. بنابراین تاریخ صحیح همان است که در الحوادث الجامعه آمده یعنی ۶۸۳. ذریعه، ج ۱۸، ص ۳۵۱

۴۸. در صفحه ۱۵۷۳ نویسنده المأخذ المتبع، جلال الدین حسین بن ایاس نحوی (م ۶۸۱ ه.ق) معرفی شده. ظاهراً نام درست او جمال الدین حسین بن ابان از مشایخ علامه حلی است. بلکه شاید او حسین بن بدر بن ایاز باشد که سیوطی شرح حال وی را نقل کرده است. ذریعه، ج ۱۹، ص ۱۸

۴۹. در ذیل کشف الظنون، جلد ۲، صفحه ۵۶۹ به اشتباه کتاب منتخب اللغات به غیاث الدین هندی نسبت داده شده. در حالی که نویسنده آن سید عبدالرشید حسینی مدنی است. ذریعه، ج ۲۲، ص ۴۲۸

۵۰. در ذیل کشف الظنون، جلد ۱، صفحه ۴۴۲ می خوانیم که مؤید شاه مهتدی کتاب دبستان مذاهب را برای اکبر شاه (م ۱۰۱۴ ه.ق) نوشته است. اگر چه در مورد نویسنده کتاب اختلاف وجود دارد؛ اما آنچه در بالا آمده درست نیست، زیرا در آن حکایتیهای مربوط به سالهای ۱۰۴۴ و ۱۰۶۳ نقل شده است.

ذریعه، ج ۸، ص ۴۹

۵۱. در ذیل کشف الظنون، ج ۱، ص ۴۱۵ کتاب حلال الغوامض به زین العابدین بن محمد باقر خوانساری نسبت داده شده. ظاهراً وی کاتب نسخه است و نویسنده آن محمد علی بن محمد باقر هزار جریبی است؛ چنانچه فرزند او محمد حسین در آخر نسخه مجمع العرایس می نویسد. ذریعه، ج ۷، ص ۷۸

۵۲. در ذیل کشف الظنون، ج ۱، ص ۴۶۸ تاریخ فوت محمدرضا بن اسماعیل شیرازی سال ۱۲۰۴ ضبط شده است. در حالی که نویسنده در مدائن العلوم سال تولد خود را ۱۲۲۳ می نگارد. ذریعه، ج ۸، ص ۱۳۳

پی نوشت:

۱. ر.ک: مقدمه کشف الظنون.

